асылда дөрес булмаган тигезләүчелек принципы булса да, Тинчурин кебек үзе драматург, үзе режиссер, үзе баш рольләрне уйнаучы артист, үзе театрның җиткәчесе булган бер кешенең яңа гына мәктәп эскәмиясеннән чыккан артистлар белән бертигез жалованье алуы труппаның гомуми интереслары өчен үз интересларын корбан итүе иде. Шуның белән бергә труппаның барлык артистлары Кызыл Армия сафларыннан җыйналган шинельле артистлар булганга, куела торган әсәрләрне уйнау өчен Тинчуринның барлык киемнәре безнең өстә була иде.

Кәрим аганың Самара студиясендә яшь кадрлар үстерүгә куйган көчен «Пролетар труппасы»на иткән хезмәтләре — егерме биш еллык хезмәт бәйрәмен үткәргәндә аеруча искә төшереп үтелергә тиеш.

1936.

Чыганак: Гыйззәтов, К. Таҗи Гыйззәт. Фикерләр. Истәлекләр, Хатлар. Бәхәсләр.- Казан: Мастер Лайн, 2000.- 512 б.

Һади Такташ

I

1920 елның май башларында яшь Совет дәүләте яңа гына Колчак, Деникин бандаларын тар-мар итеп, илне яңабаштан төзи башларга торганда, чит ил империалистларының ярдәме белән ак поляк паннары, барон Врангельнең сатлык армияләре безгә каршы җинаятьчел походларын башлыйлар. Ләкин инде сугышларда чыныккан, зур көрәшләрдә җиңеп чыккан илебезнең халыклары аптырап калмадылар, большевиклар партиясенең җитәкчелегендә, яңадан коралларын кулга алып, Көньяк фронтларына ташландылар. Менә шушындый авыр көннәрдә безнең большевиклар партиясе, чит ил империалистларының бу походларында да тар-мар ителәчәкләренә тәмам ышанган хәлдә, яңа культура, сәнгать көчләрен җитештерү теләге белән, май аенда Самара шәһәрендә Идел арьягы хәрби округы каршында татарлар өчен политшкола, педучилище, драма һәм музыка студияләре оештыра. Менә шушы драма студиясен тәмам иткән яшь көчләрдән бер труппаны яңа гына төзелеп килгән яшь Казахстан республикасына җибәрәләр. 1920 елның декабрь айлары иде. Без, илле кешелек артистлар составы, аерым вагоннарга төялеп, Оренбург шәһәренә киттек.

Безнең Оренбургка килү хәбәребез партия-совет җәмәгатьчелегенә һәм культура өлкәсендә эшләүчеләргә, әлбәттә, билгеле була. Без Оренбург вокзалына килеп туктар-туктамас тәбәнәгрәк буйлы,

киң күкрәкле, җиткән куе чәчен артка тараган, су шикелле зәңгәр күзле бер егет безнең вагонга сикереп менде. Һәм шунда ук көләч ачык чырай белән:

– Шагыйрь Һади Такташ, – диеп, безнең белән күрешә башлады.

Аның артыннан мәгариф эшчеләре, башка культура көчләре безнең янга кереп тулдылар. Әйберләребезне кулларыбыздан алып, вокзалның бер бүлмәсенә алып керделәр. Ул елларның гадәтенчә, митинг ачып, Оренбург губкомы, губерня мәгариф комитеты исеменнән яшь артистлар коллективын котлаулар башланды. Ахыргы сүз «Юксыллар» газетасы исеменнән әлеге ялангач башлы егеткә бирелде. Ул үзенең мишәрчәрәк кыска гына ялкынлы котлау рече белән бөтен тыңлаучыларны үзенә җәлеп итеп, безнең мәхәббәтебезне үзенә туплады.

Шуннан безне алдан билгеләнгән гомуми торак йортына алып киттеләр. Бу шагыйрь, квартирага урнашкач та, безнең яннан китмәде. Безгә Оренбург хәлләрен, андагы культура көчләрен, нинди газеталар, театр артистлары барын сөйләде. Кыскасы, шул бер көн эчендә безнең барыбыз белән дә якыннан танышып, «үз кеше» булып китте. Һәм үзенең бик күп кенә шигырьләрен укып күрсәтте. Без барганда, анда зур составлы театр труппасы эшли иде. Һадиның тәкъдиме буенча «Хезмәткә мәдхия» дигән спектакльне карадык. Шулай итеп, кич буена да ул безнең белән бергә булып, кызларыбызны торак йортларыбызга кадәр озата килде.

Бу яшь шагыйрьнең безгә якынлыгы моның белән генә бетмәде, ул һәр көнне иртә белән эшкә барышлый безгә керә һәм эштән соң буш вакытларын безнең янда уздыра иде. Хәтта кайвакытларда бер йокы йоклап уянганнан соң да, кызлар бүлмәсендә сөйләшеп утыруын яисә нинди дә булса мишәрчә кызык вакыйгалар сөйләвен, яисә шигырьләр укуын ишетергә туры килә иде. Безнең спектакльләр башлангач, ул, әлбәттә, бер генә спектаклебезне дә калдырмый караучы кешеләрнең берсе иде. Гадәтенчә, һәрвакытта алдан килеп, сәхнә артына кереп, барыбыз белән дә күрешә, сөйләшә иде. Антракт араларында да ул, безнең янга кереп, уйнаган рольләребез турында фикерләрен әйтә, ошаган җирләре булса мактый, ошамаса, үзенең замечаниеләрен әйтә иде.

Шулай итеп, ул егерме беренче елның май ахырларына кадәр безнең белән бик якын бәйләнештә булып яшәде. Май ахырында без, ялга чыгып, һәркайсыбыз үз туган җирләребезгә таралган чакта да ул безне озатырга вокзалга төште. Шулай без Самарага таба кузгалып киттек, ул исә күздән югалганчы кулын болгап перронда калды.

II

Без отпускыдан килгәндә ул инде Оренбургта юк иде. Оренбург шәһәре 1921 елның ачлык дәһшәтенең иң күңелсез вакыйгаларын үзенә туплаган бер шәһәр иде. Ачлык фаҗигасеннән котылырга теләп, Ташкент, Төрекстан ягына бөтен Идел буе авылларыннан вагон түбәләренә сырышкан кешеләр белән поездлар үтеп китәләр. Атлы арбалар, төссез-чырайсыз балаларын җитәкләгән ирле-хатынлы кешеләр. Урман, базар мәйданнары эчке Россидән килгән шундый кешеләр белән тула иде. Бу фаҗига безнең труппадан да корбаннар ала башлады. Хәкимулла белән Хәмитов дигән артистларыбыз холерадан үләләр. Шуннан соң без, ничек кенә булса да китәргә карар итеп, 7 августта аерым вагонга төялеп, Ташкент шәһәренә юл тоттык. Ундүрт көн барганнан соң, ниһаять, Ташкент шәһәренә килеп төштек. Ни күзләребез белән күрик, перронда үзбәк түбәтәе кигән, ак күлмәк, ак чалбардан Такташ басып тора. Без вагоннан кычкыруга, йокысыннан уянган кебек айнып китә дә, безнең янга йөгереп керә. Кочаклашып күрешәбез.

– Син ничек монда? – дибез.

– Мин өйгә кайткан идем дә, рәт булмагач, монда сыптырдым, – ди.

Кызык кына, очраклы вакыйга. Оренбургка килеп төшкәндә беренче танышкан кешебез Һади Такташ булса, Ташкент шәһәрендә каршылаучы да ул булды. Ташкентта без аның белән озак була алмадык. Кыргызстан авылларына мәгариф эшләренә тараттылар.

Шулай да мин, Ташкентка еш кына баргалавым сәбәпле, Һадины очрата торган идем. Чөнки ул безнең труппадагы Ташкентта калган Әсгать Мәҗитов, Гомәр Терегуловлар белән бер квартирада тора иде. Билгеле, миңа да инде Ташкентка бару белән үземнең артист иптәшләрем белән очрашырга, яннарына барырга туры килә иде. Исемдә: бервакыт мин аның белән «Ирек йортына» бардым. Анда аларның Зариф Бәшири белән араларында булган ниндидер низаг каралды. (Ялгышмасам, Такташ Зариф Бәширине үзенең «Тау кызы» исемле шигыреннән урлап язуын һәм аны бастырып чыгаруын фаш иткән иде.) Озак кына фикер алышулар Такташ файдасына булып, аның соңгы сүзе белән бетте. Чыннан да, ул оратор булуы белән дә, үзенең хокукын яклавы белән дә бөтен залны кабындырды: сөйләгән сүзләре көчле алкышлар белән барды.

III

1922 елның сентябрь аенда беренче Татар дәүләт театры үз бинасында (хәзерге Яшь тамашачылар театрында) эшли башлагач, октыбрь айларында Һади Такташ Ташкенттан Казанга кайтып төште. Казанда, әлбәттә, бездән башка аны белүче юк иде. Һәм ул үзе дә Казанга килү белән безне эзләп тапты.

Хәзергедәй хәтеремдә, кич белән без, Октябрь бәйрәменә театрны ачу өчен, генераль репетиция ясый идек. Әсгать Мәҗит минем янга килеп:

— Такташ кайткан, — ди.

— Кая? — мин әйтәм.

— Әнә, залда утыра, — ди.

Чыннан да, беренче рәттә, ак тешләрен күрсәтеп, көлеп ул утыра. Репетициядән бушау белән без аның янына төштек. Озак кына Ташкент хәбәрләрен аңардан сораштык. Һәм аның киләчәге турында киңәштек. Казанда, әлбәттә, аның башка танышлары юк иде. Тормышны алып барырга нинди булса да бер хезмәт кирәк иде. Без аңа шул хезмәтне табып бирергә булыштык.

Ул болай булды. Театрның штатында ике генә суфлер булуына карамастан, без аны өченче суфлер итеп алуны сорадык. Бик шәп укучы дип, дирекциягә тәкъдим иттек. Аны суфлер итеп алдылар. Һәм шунда ук аңа Чернышевский урамындагы театр карамагында булган Европейск гостиницасыннан бүлмә дә бирделәр. Шулай итеп, Такташ театр эшчесе булды. Суфлер өч кеше булганга, алар чиратлашып репетициядә утыралар иде. Шунлыктан буш вакыты күп булгандыр, ләкин аның суфлерлык таланты бик чамалы иде. Ул вакытларда машинкалар юк, басылган китаплар да юк. Суфлерларга авторларның кульязмаларын укырга туры килә иде. Гарәп әлифбасы белән язылган кульязмаларга тиз генә төшенү ифрат кыен булгандыр. Ул чакларда артистларда хәзерге кебек рольләрне ятлап уйнау гадәте юк иде. Спектакльнең, гомумән, артистның язмышы күбесенчә суфлерның тәҗрибәле, сәләтле булуына бәйләнгән иде. Ә ул мәсьәләдә, әйткәнемчә, Һадиның сәләте бик чамалы булып чыкты. Бервакытны шулай, ниндидер бер комедия уйнаганда, онытылып китә дә суфлер будкасы эчендә рәхәтләнеп көләргә керешә. Шул вакытны алдындагы китабы аска төшеп китә. Сәхнәдә хәрәкәт туктый. Такташ аста китап эзләп йөри. Ахырда пәрдәне ябарга мәҗбүр булалар.

Гомумән, ул шатлык-кайгыны хис белән кабул итүче иде. Җитдирәк чакта кашларын җыера, тавышына калтыравыклы ноткалар керә иде. Ә инде шатлык булганда — зур авызын колагына кадәр

ерып кычкырып көлүчән иде. Театрда ул озак эшләмәде. Шигырьләре газета-журналларда басыла башлау белән, тиз арада үзенә мәхәббәт казанды. «Кызыл байрак» газетасыннан секретарьлек хезмәтенә чакырдылар. Театр штатыннан чыкса да, квартира тормышы безнең белән бергә булганга, ул безгә, без аңа йөрешә идек. Бигрәк тә «Җир уллары» трагедиясен язып, якын дусты Әсгать Мәҗитов бенефисенә биргәч, репетиция вакытларында һаман ул театрда булды. Хәтерем алдамаса, «Җир уллары» март айларында куелды. Газазил ролен уйнаучы артист кисәктән авырып китү сәбәпле, ул үзе чыгып башкарды һәм ул аны начар уйнамаган иде. Ләкин «Җир уллары» әсәре уңыш казана алмады. Чөнки инде Такташның дингә каршы протест рәвешендә язылган бу әсәре дин йогынтысында булган кешеләр өчен зур борчылу тудырган иде. Икенчедән, «Җир уллары» әсәренең беренче куелышы ничектер бәйрәм көннәренә туры килә. (Ураза, корбан гаете көннәре иде. Кайсы икәнен хәтерләмим). Бу әсәрнең куелу уңае белән мәчетләрдә һәм агай-энеләр арасында күп кенә сүзләр булган. Театрда куйдырмауны сорап ультиматум белән вәкилләр килә икән, дигән хәбәр дә чыккан иде. Ләкин ни сәбәптәндер килмәделәр.

IV

Һади Такташ белән минем дүртенче очрашуым 1929 елның ноябрь айларында «Яңалиф» редакциясендә булды. Мин Казаннан китеп, биш ел Ульяновск, Алабуга һәм Мәскәү шәһәрләрендә эшләп йөргәннән соң Казанга кайтып, яңадан Татар дәүләт академия театрына эшкә кердем. Бу вакытларда инде Һади иҗат ягыннан бик нык үсеп, иң популяр татар шагыйре булу дәрәҗәсенә ирешү белән, ул инде үзен тотышы белән дә бик нык үзгәргән иде. Анда хәзер элекке яшьлек уенчалыклары сүнгән иде.

Менә ул утызынчы елны «Камил» әсәрен язып, театр коллективына укырга килде. Сүз Такташка бирелде, укырга кереште. Беренче пәрдәсе шахтерларның гомуми торак бүлмәсендә бара. Яшь шахтерлар тормышындагы уен-көлкеләр, кызыклы күренешләр... Кызыклы моментлар килеп җиткәндә, артистларга караганда үзе эче катып көлә. Бервакытны укый торган җиреннән туктады да:

– Сезгә ошамыймы әллә? – дип сорады.

– Ни өчен?

– Көлмисез, – ди...[1]

---

1. Шушы җирдә истәлек өзелә, аның дәвамы табылмады – К. Г.